

CÂTEVA GÂNDURI DESPRE COLECȚIILE DE ETNOGRAFIE EXTRAEUROPEANĂ DIN ROMÂNIA PRIN EXEMPLUL UNOR EXPOZIȚII

dr. Luciana-Florentina Ghindă¹

Abstract: In this article, we will bring to attention some activities that have highlighted the existing extra-European heritage in several museums in Romania, especially the one of African origin. In the spirit of remembrance, we will give as an example a number of exhibitions from the past that were dedicated to this heritage. Although these extra-European collections are present in the national heritage, studies in this direction are rare, which makes this discipline a marginal one.

Keywords: extra-European ethnography, exhibitions, heritage, museums, objects of African origin.

În patrimoniul național românesc, deși destul de sfios, se remarcă prezența unor obiecte care provin din diverse arii geografice, în literatura de specialitate și în mod special în spațiul francofon fiind denumite sub conceptul de obiecte extraeuropene. Acest termen reunește în mod aparte piesele de etnografie africană, oceaniană sau americană. Conceptul de „extraeuropean” și „non-occidental” reprezintă o categorie întrebuițată adesea în sfera muzeală ce dorește să reunească sub aceeași umbrelă obiecte de origini diferite din afara Europei. Termenul „extraeuropean” este folosit încă din secolul al XX-lea în majoritatea lucrărilor de specialitate, antropologul Benoît de L’Estoile prezentând acest principiu de „extraeuropean” sau „extraoccidental” ca fiind o noțiune pseudo-geografică ce pune accentul pe locul de origine al obiectelor, ce își are rădăcinile în istoria relației Europei cu alte continente. Cu toate că noțiunea este nefavorabilă, în prezent a devenit una cordială, astfel „extraeuropean” reprezintă ceva care nu provine de la „noi” dar face parte din patrimoniul „nostru” (König, De L’Estoile *et al.*, 2018, pp. 38-42).

Atmosfera geopolitică a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a fost caracterizată de un context bazat pe ideologii care se ocupau cu ierarhizarea raselor umane în funcție de criteriile morfologice, geografice și culturale. În această manieră, un număr mare de obiecte provenite din colonii au ajuns în muzee prin donațiile oferite de către administratorii coloniali, militari, exploratori, misionari, situație ce a condus la apariția muzeelor de tip etnografic, dar și a etnografiei la sfârșitul secolului al XIX-lea. Chiar dacă România nu a avut un istoric colonial, această împrejurare nu a îngreunat câteva elite românești să pornească în cunoașterea locurilor izolate care se deschideau Europei.

Cercetările noastre au fost îndeosebi îndreptate către colecțiile provenite din regiunile Africii Subsahariene, în consecință acestea vor fi nucleul central al articolului de față². Obiecte de origine africană, poziționate cronologic între secolele

1. Dr. Luciana-Florentina Ghindă, doctor în Istorie, Școala Doctorală de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea din București; luciana_florentina.ghinda@yahoo.com.

2. Acest studiu reprezintă o parte a demersului pe care l-am adus în vedere în cadrul lucrării de

XIX-XX, semnalăm în următoarele instituții muzeale³: Muzeul de Istorie Naturală „Grigore Antipa”, Muzeul Național al Țăranului Român, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder”, Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Însă, nu sunt de ignorat și alte câteva colecții mai mici din cadrul Muzeului Cinegetic „August Von Spiess”, Muzeul Maramureșean din Sighetul Marmăției, Muzeul de Istorie din Sighișoara, Muzeul Național al Banatului din Timișoara. Totodată, în această panoramă a patrimoniului extraeuropean din România este demnă de menționat și colecția medicului Hilarie Mitrea (1842-1904) provenită din zona Indiilor Orientale (Indonezia) donată Muzeului „Grigore Antipa” în anul 1882, cât și câteva piese din colecția lui Samuel Fenichel (1868-1893) din Papua Noua Guinee, prezente la Muzeul de Istorie din Aiud. Desigur, fel de fel de obiecte provenite din spațiul asiatic, american sau oceanian se adaugă acestor enumerări care ne dezvăluie deopotrivă, diversitatea acestor prezențe extraeuropene în patrimoniul național. Având în vedere existența acestui patrimoniu divers, putem să discutăm de o etnografie sau de o artă extraeuropeană în România? În istoriografia românească studiile în această direcție sunt destul de rarefiate, câteva argumente de mai jos ne vor indica și de ce.

Într-un articol publicat de către antropologul Vintilă Mihăilescu cu privire la antropologia și etnologia în România, acesta ne mărturisea că nu există cu adevărat un învățământ de specialitate în acest domeniu, și nici o definiție a ocupației de etnolog/antropolog. Pe fondul unei tradiții de studii filosofice și folclorice, cercetarea s-a concentrat în mod special pe cultura materială și filosofia culturii.

Odată cu perioada comunistă, etnologia venea ca un gardian al „patrimoniului material și spiritual al poporului”, ceea ce face ca toată gândirea etnologică românească să se sprijine pe noțiunea de muzee de etnografie de tipul celor în aer liber, urmărind modelul gustian, muzee ce cuprind o totalitate a vieții tradiționale a satelor din România (Mihăilescu, 1993, pp. 43-44). Menționându-l în continuare pe profesorul Mihăilescu, acesta afirma, pe când „etnologia națională” nu se poate înțelege fără figura emblematică a „țăranului” cu care s-a mândrit întotdeauna, la capătul opus „antropologia colonială” nu poate face abstracție de personajul „primitiv” pe care l-a ținut la distanță. „Primitivul” a fost văzut ca o origine „slabă” datorită factorilor de evoluție, în timp ce „țăranul” a înglobat o sorginte „puternică” ce dăinuiește în timp prin tradiție. Pentru „etnologia națională”, satul și „țăranul” rămân punctul central avut în vedere (Mihăilescu, 2008, pp. 218-225).

Preluând mai departe ideile autorului Șerban Văetiși, în cartea sa *Noile teorii etnografice și conceptul de descriere a culturii*, acesta ne sugerează faptul că, în timp ce în Occident obiectul studiului antropologic și terenurile etnografice propriu-zise, care s-au realizat începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, prezentau o diversitate mare (dată în primul rând de realitatea domeniilor coloniale, dar și de tradiția călătoriilor și explorărilor), în Estul Europei știința antropologică

doctorat: „Colecții de origine africană în muzeele din România. Preocupări ale elitelor românești pentru continentul african în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea”, susținută în data de 05 Martie 2021, Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din București.

3. Menționăm că și în cadrul Colecției de Artă „Ligia și Pompiliu Macovei” – secție a Muzeului Municipiului București regăsim un recipient din lemn pentru depozitarea hranei, denumit *atubwa*. Acesta este specific populațiilor nomade din Turkana (Kenya).

se dezvoltă ca știință a propriului popor, ca știință a națiunii. Împrumutându-se un model științific german, al studierii „culturii poporului” pentru care s-a creat „știința poporului”, *Volkskunde* (Văețiși, 2008, p. 158). Așadar, pe stratul modelului științific german (studiul lingvistic, mitologic), având în vedere contextul formării statelor naționale moderne, naționalismul devenea entitatea de bază în mediul intelectual românesc, acest raționament fiind considerat cel mai apropiat de aspirațiile lor (Văețiși, 2008, p. 161).

În ceea ce privește alte orizonturi, știm că încă din secolul al XIX-lea, etnografia susținea metodologia modernă a „comparației”. Comparativismul, susținut de teoria evoluționistă, viza ilustrarea diferențelor dintre „stadiile evolute” de cultură, civilizație și, prin urmare, de umanitate. Așa cum ne menționează antropologul Văețiși, filosoful Nicolae Petrescu, promotorul unei „sociologii comparative a societăților”, prin lucrarea sa *Primitivii. Organizare, instituții, credințe, mentalitate* (1943) – nu a stărnit niciun interes în rândul cercetătorilor români, pentru că acesta nu a scris despre „neamul românesc”. Astfel, „etnologia modernă” românească nu a avut concret nicio atitudine de deschidere spre „alte popoare”, fie ele îndepărtate sau definibile ca diferență în spațiul cultural românesc (Văețiși, 2008, pp. 188-191).

Dacă studii în privința comunităților minoritare aflate pe cuprinsul României se regăsesc într-o oarecare măsură, cercetările în direcția spațiilor extraeuropene nu reprezintă un apanaj al obiectivelor acestei discipline. Totuși, există o excepție, și aici dăm spre exemplificare Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder” din Sibiu, ce face parte din Complexul Muzeal ASTRA, fondat în anul 1993; fiind singurul muzeu din România ce găzduiește și este închinat colecțiilor etnografice provenite din regiuni extraeuropene. Termenul de „etnografie universală”, utilizat deja la sfârșitul secolului al XIX-lea, înglobează astfel, studiile elaborate în sfera culturilor de proveniență non-europeană. Fondul muzeului cuprinde colecții inedite din Africa, Asia, America de Nord și de Sud.

În istoriografia românească lucrările care tratează tematica etnografiei sau artelor extraeuropene sunt restrânse, ceea ce se denotă în cele câteva articole care analizează istoricul anumitor colecții și în cele câteva cărți sau traduceri pentru publicul larg apărute în a doua jumătate a secolului al XX-lea, ce fac referire, de exemplu, la arta și societățile africane în mod general, dar care nu aduc în vedere prezența colecțiilor de origine africană sau a altor colecții non-europene existente în patrimoniul național. Câteva dintre aceste lucrări sunt: Constantin Ionescu Gulian, *Despre Cultura Spirituală a popoarelor africane* (1964); Plutarh-Antoniou Mihăilescu, *Întâlnire cu arta africană* (1968) și *Arta primitivă. Un univers fascinant* (1970); Michal Sobeski, *Arta exotică* (1975).

Din ansamblul articolelor orientate către studiul colecțiilor extraeuropene, menționăm: Costin Feneșan, *Legăturile exploratorului african Emil Holub cu Muzeul Banatului* (1974); Matilda Takacs, Teodor Pleșa, *O colecție etnografică străină în patrimoniul Muzeului de Istorie Aiud* (1976); Alexandru Marinescu, *Quelques renseignements concernant les collections d'ethnographie du Muséum National d'Histoire Naturelle "Grigore Antipa"* (1999); Adrian-Silvan Ionescu, *Piese de artă africană în colecții din București* (1992); Maria Bozan, Petru Ciprian Crișan, *Perspective contemporane de valorificare a patrimoniului etnologic extraeuropean*.

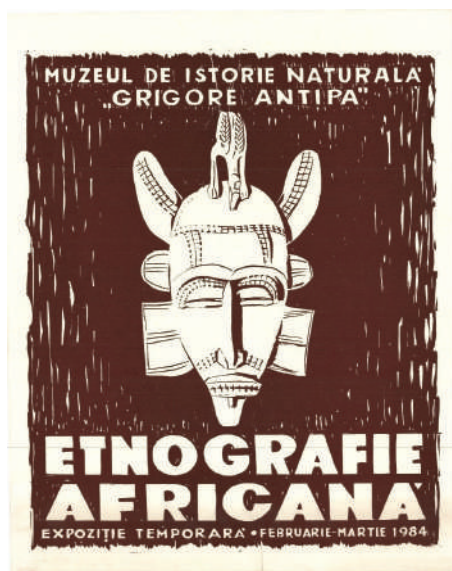
Aspecte din experiența Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder” (2001-2005), Recuperarea unei colecții fabuloase. Proiectul româno-italian de cercetare și valorificare a Colecției Franz Binder (2013); Maria Bozan, cu publicațiile: Valorificarea colecțiilor etnografice extraeuropene în cadrul Complexului Național Muzeal „ASTRA” (2005), Patrimoniul etnologic și cultură contemporană. Trei ani de prezentare a altor culturi la Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder” din Sibiu”, Cincisprezece ani de acțiune culturală la Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder” din Sibiu” (2006-2008); Georgeta Stoica, Colecțiile etnografice africane Franz Binder, Orazio Antinori și Giovanni Miani. Note pe marginea unui studiu comparat (2013); Nicolae Teșculă, Arme africane în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara (2018); Zoran Marcov, Piese de armament african din colecția Muzeului Național al Banatului (sec. XIX-XX), 2019.

De-a lungul timpului au existat inițiative de promovare a acestor colecții prin intermediul unor expoziții, cel mai dinamic în această direcție fiind Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder” prin demersurile doamnei muzeograf Maria Bozan. O parte dintre cataloagele implicate în valorizarea colecțiilor sunt: *Etnografie și Artă Populară din Africa, America, Asia, Australia și Oceania (1979-1980); Piese de etnografie africană în colecții bucureștene (1984); Africa. Artă și cultură, Sibiu (1997); Expo artă africană, Muzeul Maramureșului, Sighetul Marmăției (2007); Proiectul „Personalități române afirmate în plan mondial în secolul al XIX-lea: Hilarie (Bucur) Mitrea din Rășinari Sibiu: medic naturalist și etnograf”, Sibiu, Astra Museum (2009).*

Vom evoca în rândurile următoare o cronografie a unor expoziții care au pus în valoare existența acestui patrimoniu non-occidental. Probabil cea mai de referință expoziție rămâne cea organizată în anul 1984 la București, ce a reunit piese deosebite ale continentului african, sub tema *Piese de etnografie africană în colecții bucureștene*. Atestări ale acestei manifestări ne sunt împărtășite prin existența tipărită a catalogului (*Piese de etnografie africană în colecții bucureștene*, București, Ed. Arta Grafică), cât și a fotografiilor pe care le-am obținut cu sprijinul Muzeului de Istorie Naturală „Grigore Antipa” din arhiva sa documentară. În fapt, expoziția aducea un omagiu jubileului de 150 de ani de la înființarea Muzeului de Istorie Naturală din București, ceea ce a vrut să fie marcat printr-un moment original rămas totodată unic și peste trecerea anilor. Din cele relatate de către naturalistul Alexandru Marinescu, ideea expoziției i-a aparținut istoricului de artă Adrian-Silvan Ionescu, fiind unul dintre membrii importanți care a contribuit la realizarea acesteia.

Ansamblul obiectelor reunite spre expunere a cuprins colecțiile provenite atât de la Muzeul de Istorie Naturală „Grigore Antipa” în număr de 24 de obiecte, de la Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, 21 de arme, cât și 24 de piese din colecțiile private ale unor personalități (*Piese de etnografie africană în colecții bucureștene*, 1984, pp. 23-28). Expoziția a cuprins arme tradiționale (cuțite de aruncare, pumnale, scuturi), obiecte de cult precum statuete și măști. De o estetică remarcabilă au fost piesele reunite din colecțiile particulare, reprezentative pentru iconografia artei africane, ca de exemplu cea a statuțelor Dogon, Lega, Yoruba-Ibeji și a măștilor Senufo, Baule.

Ce conchidem însă, din spectrul acestei expoziții este că din titlu ni s-a reliefat natura etnografică a obiectelor și nu o perspectivă de artă universală, chiar dacă aspectul estetic în mod evident nu a trecut imperceptibil. Însă, încă o dată

Afișul expoziției „Piese de etnografie africană în colecții bucureștene”, 1984. Sursa: Arhiva istorică și documentară a Muzeului de Istorie Naturală „Grigore Antipa”.

ni se confirmă că revenim la hotarul dintre etnografie și artă în procesul definirii artelor africane, definiție ce în continuare este dezbătută până în prezent. Fapt ce rămâne la aprecierea fiecărui cercetător în maniera de abordare a unui demers de studiu, fie el în direcția etnografică, a istoriei artei sau chiar a antropologiei artei. Dacă luăm în considerare istoricul muzeului, etnografia fiind o componentă din această matrice, dispunerea expoziției în cadrul Muzeului de Istorie Naturală era desigur justificată, argumentată chiar și în catalog. Obiectul extraoccidental cunoaște așadar o incertitudine a statutului, într-un context etnografic acesta preia calități etnografice, într-un context de artă, artistice. Poziția pieselor va fi redată întotdeauna de discursul pe care un muzeu îl adoptă, colecțiile având în fond, statutul atribuit în conformitate cu locul în care sunt conservate.

Însă, premergătoare expoziției din 1984 era expoziția *Etnografie și Artă Populară din Africa, America, Asia, Australia și Oceania*, desfășurată la Sibiu în perioada 1979-1980 cu prezentarea colecțiilor de la Muzeul Satului și de Artă Populară din București, Muzeul Brukenthal din Sibiu, Muzeul de Istorie din Aiud, Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj și Muzeul Maramureșean din Sighetul Marmației. Conceptul evenimentului pe lângă faptul că reprezenta o noutate pentru România, îndemna la cunoașterea și apropierea între popoare. Repertoriul de piese expuse a fost unul variat cuprinzând reprezentări de pe mai multe continente: Africa prin colecția inedită din Sudan a lui Franz Binder, dar și din cea prezentă astăzi în patrimoniul Muzeului Național al Țăranului Român. Numeroase erau și obiectele din Asia (China, Coreea, Vietnam, Iran, Sri Lanka, India, Japonia, Indonezia etc.), America (Brazilia, Mexic, Peru, Chile), Australia, Oceania (Noua Zeelandă, Noua Guinee, Polinezia, Bali, Borneo etc.). În funcție de caracterul diferențiat al obiectelor, tematica expoziției a urmărit gruparea acestora în funcție de tehnica materialului de prelucrare după cum urmează: prelucrarea cornului și osului, a lutului, a metalelor, lemnului, fibrelor vegetale, prelucrarea

pieilor, instrumentele muzicale, țesăturile, broderiile, podoabele, măștile, pictura, arta grafică, sculptura în piatră, plastica mică din minerale (Etnografie și Artă Populară din Africa, America, Asia, Australia și Oceania, 1979). Totalitatea acestor colecții originale, ne dezvăluie o prezență plurivalentă a patrimoniului extraeuropean existent în muzeele românești, acumulat de-a lungul timpului prin donații sau achiziții, al cărui istoric considerăm că i s-ar cuveni o meritată relectură.

Alte referințe expografice tangențiale cu Africa, de data acesta din sfera artistică contemporană, organizate la București, le-am putut consulta în cadrul bibliotecii Institutului de Istoria Artei „George Oprescu”. Din registrul acestora notăm expoziția organizată în cadrul Muzeului Toma Stelian în anul 1933, intitulată *Artiștii francezi inspirați de Africa (23 octombrie-25 decembrie 1933)*. Expoziția care întrunea pictura, gravura și sculptura, a fost realizată cu înaltul concurs al guvernământului general al Algeriei. O colaborare româno-franceză cu participarea specialistului curentului orientalist Jean Alazard (1887-1960), director al Muzeului de Beaux-Arts din Alger în perioada 1930-1960. Piese expuse proveneau din repertoriul unor colecționari privați, dar și din colecția muzeului Luvru sau a Muzeului de Arte din Algeria (*Artiștii francezi inspirați de Africa, 1933, pp. 7-9*). Operele înfățișate publicului au fost în număr de 211, din această înșirare îl evocăm pe Eugène Fromentin (*Apeductul din Cherchell*), Delacroix cu 28 de lucrări în tehnica acuarelui, desen și pictură (*Femei din Maroc scoțând apă, Vestibulul unei case maure, Negresă, Leu și iepure, Muzicant maur etc.*), Auguste Renoir (*Capete de arabi*), Théodore Géricault (*Negru*), Henri Matisse, *Odaliscă* (*Artiștii francezi inspirați de Africa, 1933, pp. 27-49*).

Specificăm și alte două expoziții de artă, organizate în perioada în care România aflată sub regimul comunist se deschidea către formarea unor relații diplomatice cu statele africane. În iunie 1969, la Muzeul Satului din București era vernisată *Expoziția de artă populară și artă plastică din Ghana*. Din ansamblul acestui eveniment încadrat între tradițional și contemporan erau prezentate obiecte de artizanat ca de exemplu: ceramică, sculpturi, țesături, podoabe din aur și fier, dar și lucrări plastice ale unor artiști contemporani. În iunie 1971, era inaugurată expoziția *Arta contemporană din Republica Democratică Congo-Kinshasa*, de asemenea, în cadrul Muzeului Satului, ce cuprindea exponate de sculptură, pictură, gravură în aramă, ceramică, lucrări din frunze de bananieri. Ca în majoritatea stilului din epocă, lucrările exprimau figuri umane aflate în variate activități cotidiene și de vânătoare. Dintre aceste nume îl amintim pe un important pictor congolez, Mwenze Kibwanga (1925-1999), renumit pentru tehnica sa hașurată și liniară (*Vânătoare, Liniște în pădure, Forjerie, Oul*). Nu numai spațiul african a interesat scena culturală în România, ci și alte culturi, completăm graficul cu următoarele expoziții: *Expoziția chino-japoneză* (Ateneul Român, 1939), *Expoziția de artă chineză* organizată în cinstea aniversării a cinci ani de la proclamarea Republicii Populare Chineze (1954), *Expoziția de pictură și grafică mexicană* (1955), *Expoziția de artizanat și artă populară din India* (1970), *Expoziția de artizanat din Cuba* (București și Iași, 1972), *El Dorado, tezaurul columbian* (1980).

Aceste date expografice sunt orientative și reprezintă doar o scurtă listă, însă, universalitatea lor ne arată deschiderea către patrimoniul estetic al lumii și deopotrivă, scoate în relief relațiile externe ale României cu anumite țări la acea dată.

În final, putem spune că prezența colecțiilor de origine extraeuropeană în muzeele din România exprimă preocupările în epocă îndreptate către un colecționism non-occidental. Dorința de cunoaștere a unor noi orizonturi și călătoriile întreprinse de câteva personalități în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, ne arată că elitele românești au participat la acest fenomen al întâlnirii cu alte spații geografice. După cum am menționat și înainte, România nu a avut un trecut colonial, însă putem spune că ea a luat parte indirect prin variate circumstanțe la expedițiile altor imperii coloniale, francofone, belgiene (aici avem ca exemplu pe astronomul Nicolae Coculescu sau Sever Pleniceanu), dar și pe Franz Binder (Imperiul Austro-Ungar), Hilarie Mitrea (Imperiul Olandez), Samuel Fenichel (Imperiul German). Toate aceste personalități s-au îndreptat fie spre redactarea unor memorii, fie spre activitatea de colectare, obiectele aduse de aceștia regăsindu-se astăzi în patrimoniul național, punând bazele formării colecțiilor de etnografie extraeuropeană. Totodată, putem vorbi și de o colectare a trofeelor de vânătoare (expedițiile Dimitrie și Nicolae Ghika-Comănești și August Von Spiess).

Având în vedere că toate aceste colecții extraeuropene sunt destul de răsfirate pe cuprinsul țării, consider că pe viitor o direcție binevenită de cercetare ar fi aceea de repertoriere a tuturor obiectelor de origine africană (și nu numai), păstrate în colecțiile publice pentru a le putea aduce laolaltă într-o colecție digitală. Prezența acestor obiecte este, în cele din urmă, de o mare însemnătate pentru istoricul nostru național. În mod egal, realizarea unui album-catalog, care ar permite aducerea împreună a patrimoniului extraeuropean din România, ar contura calea direcțiilor de cercetare în domeniul muzeografiei colecțiilor non-occidentale, dar și al etnografiei extraeuropene în mediul academic românesc, o ramură care din nefericire continuă să fie destul de marginală.

BIBLIOGRAFIE:

- Catalog Muzeul Toma Stelian, *Artiștii francezi inspirați de Africa*, București, Imprimeria Statului, 23 octombrie-25 decembrie 1933.
- Expoziția de artă populară și artă plastică din Ghana*, Pliant, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, Oficiul pentru organizarea expozițiilor de artă, București, Muzeul Satului, 1969.
- Expoziția de artă contemporană din Republica Democratică Congo-Kinshasa*, Pliant, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, Oficiul pentru organizarea expozițiilor de artă, București, Muzeul Satului, 1971.
- Etnografie și Artă Populară din Africa, America, Asia, Australia și Oceania*. Catalog expoziție, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, 1979-1980.
- Piese de etnografie africană în colecții bucureștene*, Catalog expoziție, Arta Grafică, București, 1984.
- König, Viola.; De Lestoile, Benoît.; Lopez Caballero, Paula *et al.*, „Les collections muséales d'art «non-occidentales»: constitution et restitution aujourd'hui”, în *Perspectives*, 1 (38-42), 2018, URL: <<https://journals.openedition.org/perspective/9059>>, accesat la data de 15 Octombrie 2021.
- Mihăilescu, Vintilă, „L'anthropologie et l'éthnologie en Roumanie. Historique et état des lieux”, în *Journal des anthropologues*, nr. 52, 1993.
- Mihăilescu, Vintilă, „Quelle anthropologie pour quelle société? Société postpayasane et ethnologie postnationale en Roumanie”, în *Anthropologie et Sociétés*, vol. 32, nr. 1-2, 2008.
- Vaetiși, Șerban, *Noile teorii etnografice și conceptul de descriere a culturii*, Cluj-Napoca, Fundația pentru Studii Europene, 2008.